

İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Tanzimat Dönemi idari yapıları

Gözde ÇELİK*, Zeynep KUBAN

İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Tarihi Programı, Taşkışla, 34437, Taksim, İstanbul

Özet

Bu çalışmada, Osmanlı'da merkezi yönetimin bulunduğu Tarihi Yarımada ve yakın çevresinde, idari teşkilatlanmanın geliştiği Tanzimat Dönemi'nde (1839-1876), nezaretler (bakanlıklar), meclisler ve Şeyhülislamlık ile diğer idari birimlerin görev yaptıkları binalar incelenmiştir. Bu dönemde yenilenen Bâbiâli binasının yanı sıra, Bâb-ı Seraskeri binaları ile Haliç'in karşı kıyısında, eski yerinde yapılan Bahriye Nezareti binası, nezaretler için inşa edilen yapılardır. Belediye hizmeti veren Şehremaneti ve güvenlikten sorumlu Zaptiye idareleri ile çeşitli meclislerin toplandığı, bazı nezaretleri bünyesinde barındıran Ticarethane'nin birkaç bina değiştirdiği belirlenmiştir. Eğitim yapısı olarak inşa edilen I. Dârülfünûn ile II. Dârülfünûn binaları, sonradan çeşitli nezaretlerin kullanımına verilmiştir. Telgrafhane ve Hazine-i Evrak binaları, yeni işlev içeren idari yapılardır. Bu dönemde, nezaretler ve idari kurumların haricinde, selamlık dairelerinde toplantıların yapıldığı, bazıları sonradan bakanlıkların yerleşimine açılan bürokrat konakları da idari merkezler konumundadır. Söz konusu yapılar, topografik özellikler, konum, plan, kütle biçimlenişi, mimari stil, dekorasyon, yapım teknikleri ve malzemeler yönünden incelenmiştir. Tanzimat Dönemi'nde inşaat faaliyeti açısından yoğun bir süreç yaşayan Tarihi Yarımada'nın yeni işlevli yapılar ve konaklar ile Batılı bir görünüm kazandığı gözlenmiştir. Şehremaneti ve Zaptiye idarelerinin, yazışmalarda Avrupa'da olduğu gibi yeni ve uygun bina isteklerine rağmen, mevcut eski konak ve binalara yerleştirildiği ve kurumsallaşmaya gereken önemin verilemediği tespit edilmiştir. Öte yandan, Tanzimat ideolojisini yansıtan sembol binalara yerleştirilen nezaretler ve Avrupalı stil ve teknikte inşa edilen yapılar, modernite konusundaki kararlı yaklaşımı ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Dönemi, Tarihi Yarımada, mimarlık, idari yapılar, konaklar.

*Yazışmaların yapılacağı yazar: Gözde ÇELİK. celikgoz@hotmail.com; Tel: (216) 578 08 68.

Bu makale, birinci yazar tarafından İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Tarihi Programı'nda tamamlanmış olan "İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Tanzimat Dönemi idari yapıları" adlı doktora tezinden hazırlanmıştır. Makale metni 14.12.2007 tarihinde dergiye ulaşılmış, 30.01.2008 tarihinde basım kararı alınmıştır. Makale ile ilgili tartışmalar 31.08.2009 tarihine kadar dergiye gönderilmelidir.

The administrative buildings of the Tanzimat Period in the Historical Peninsula of Istanbul

Extended abstract

In this study, the buildings and mansions, in the Historical Peninsula and its vicinity, used as the offices of the ministries, councils, Sheikhulislam and other administrative units in the Tanzimat Period (1839-1876), during which the administrative reorganization evolved, are examined. The reflections of the new bureaucratic system in the architectural domain of the old city in this period, when, in addition to the old ministries, new ministries, councils and the municipal directorate were founded, have been researched.

The building of Sublime Porte serving both as the residence and official headquarters of the Grand Vizier was stripped of its residential feature in this period, and it was reconstructed in brick as the building exclusively for the offices of the ministries and councils. Apart from the building of Sublime Porte, the buildings of the Ministry of War and the Admiralty, which was built in its previous location, on the opposite side of the Golden Horn, are the other buildings that were constructed for the ministries. Some ministries and administrative institutions were ensconced in the existing buildings and mansions on the Historical Peninsula. It has been determined that the Municipality, which provided municipal services, the Zaptieh administration, which was responsible for the security services, and the Trade Administration, where some councils assembled and which harboured some ministries, moved to different buildings several times throughout this period. The buildings of Darulfunun I and Darulfunun II, built for the purpose of education, were later accorded to the use of the ministries. In addition to the ministries and administrative institutions, the selamlık chambers of the mansions, used for the meetings of the bureaucrats, also served as administrative centers. The administrative buildings and the mansions have been studied in terms of their topographical features, positioning, mass formation, plan, architectural style, decoration, construction techniques and materials. Buildings with orientalist or neoclassical influence were used for the administrative units. However, the traditional elements and Western approaches of the planning design and interior decoration were intermixed as needed.

When the events unfolding in the Tanzimat Period, the construction works and the administration mechanism are taken into account, it is seen that during the government of the prominent statesman Mustafa Reşid Pasha, the Historical Peninsula was brought to the forefront so as to reflect the Tanzimat ideology in architecture. In the period between 1840 and 1855, in addition to the relatively small scale government buildings such as Limon Quay Police Station, Treasury of Documents, Telegraph Department Office, the construction of a scale-changing structure like Darulfunun as the prestige building of the Tanzimat Period, displays the rational outlook and the system that the Tanzimat statesmen wished to create in Istanbul, manifesting the innovative energy of the period. The period from 1856 to 1863 can be characterized as the time slice in which the projects on the Historical Peninsula entered a period of stagnation due to the death of Mustafa Reşid Pasha, the expenses of the Dolmabahçe Palace, and the Crimean War. During the period between 1864 and 1870, the construction of the Ministry of War and the Admiralty buildings provided for the continuity of the large scale and ambitious state-constructed projects. In the aftermath of the 1865 Hicapasha fire, the acceleration of the construction of the stone or brick mansions under private ownership, the appearance of the area acquired a Western look, changing the architectural 'fabric' of the area in the process. It has been determined that the administrative units and mansions were clustered across the Divanyolu axis, and in the Cağaloğlu-Beyazıt region. The location of the Municipality Directorate and the Zaptieh administrations in the old mansions and buildings, and the fact that the ministries kept moving from building to building, despite their desire to be ensconced in appropriate buildings as in Europe, expressed in their correspondences, one can draw the conclusion that during the Tanzimat period there did not exist an all-encompassing approach to the construction of the administrative buildings, and that the administrative institutionalization was not reflected in the architectural domain. The results obtained in this study support the conjecture that the administrative buildings were not constructed on new sites; nonetheless the ministries were ensconced, within the opportunities afforded by the existing conditions, in the buildings that were symbolic of the Tanzimat ideology.

Keywords: Tanzimat Period, Historical Peninsula, architecture, administrative buildings, mansions.

Giriş

Tarihi Yarımada, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde, yönetim, liman, ticaret ve yoğun yerleşim bölgesi olarak yüzyıllar boyunca birincil derecede önem taşımıştır. Tanzimat Dönemi'nde idarecilerin modern bir kent oluşturma ideali çerçevesinde İstanbul'un kentsel silueti ve mimari dokusu değişime uğrarken, Tarihi Yarımada da imar faaliyetleri ve düzenleme çalışmalarıyla tekrar şekillenmiştir.

Abdülmeccid (1839-1861) ile Abdülaziz (1861-1876) dönemlerini kapsayan Tanzimat Dönemi¹, Osmanlı Devleti tarihinde idari, siyasi, askeri alanlarda kurulmuş kendine has kurumların yerine, batı örneklerine göre yeni kurumlar açılması yoluyla devlet anlayışına yeni bir düzen getirmiştir. Heper (1985), başta Mustafa Reşid, Fuad ve Âli paşalar olmak üzere, tercüme odası veya diplomatik görevlerde deneyim kazanmış Tanzimat dönemi devlet adamlarının, bürokratik yönetimin bağımsızlığını ve sürekliliğini sağlamak için kurumların, yöneticilerden önemli olduğu düşüncesini geliştirdiklerine dikkat çeker.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda idari yapısının önemli bir bölümünü ve modern anlamda hükümet yapısının temelini oluşturan nezaretlerden (bakanlık) bir kısmı, yüzyılın ilk yarısında ilgili işleri yürüten idari makamların adının değiştirilmesi ve görevlerinde yeni düzenlemeler yapılmasıyla II. Mahmud (1808-1839) tarafından kurulmuştur. Tanzimat döneminde kurumsallaşma ve yeni bir sistem oluşturma çalışmaları nedeniyle idari kurumların yapısında değişimler olmuş, dönem boyunca bürokratik yapının genişlemesiyle nezaretlerin yetki alanları genişletilmiş, yeni nezaretler ve meclisler kurulmuş veya daha önce kurulan nezaretlerde görev ve isim değişikliği yapılmıştır. Bazı nezaretler dö-

nem dönem diğer nezaretler ile birleştirilmiş ya da devletin mali yükünü arttırmamak amacıyla kapatılmış, bazı meclisler de sonradan nezarete çevrilmiştir². Devlet işlerinin görüşülmesi için toplanan Meclis-i Meşveret ile diğer devletlerle ilgili savaş, barış kararlarının alındığı Meclis-i Şura yerini nazırların oluşturduğu Meclis-i Vükela'ya bırakmış, bunlara, devlet işlerinin görüşülmesinde Bâbiâli'ye yardımcı olan yeni meclisler eklenmiştir³ (Karal, 1988).

Nezaret ve meclislerin dışında, Takvimhane (resmi basımevi), Defterhane, Telgrafhane, Postahane, Rüsumat (Gümrük) idareleri, Bâb-ı Meşihat ile Şehremaneti ve Zaptiye de bu dönemde çalışan kurumlardır. Bu dönemde, nezaret binalarının yanı sıra, bürokratların inşa ettirdikleri konakların selamlık bölümlerinde de devlet işleri görüşülmeye devam etmiştir. Devletin en yüksek yasama ve yürütme organı olan, icra işinde nezaretler arasında koordinasyonu sağlayan, önemli devlet işlerinin görüşüldüğü Meclis-i Hass-ı Vükela'nın, bazen Bâbiâli'de, bazen de akşamları vükeladan birinin konağında, Meclis-i Âli-i Umumi'nin de, haftada dört gün, bazen Meclis-i Vâlâ başkanı, bazen de üyelerden birinin konağında toplanması kararlaştırılmıştır (Akyıldız, 1993). Tanzimat Dönemi ve sonrasında, paşalara ait kagir konakların bir kısmı, genişleyen bürokratik yapılanmanın etkisiyle, devlet tarafından alınarak nezaretlere ve diğer idari birimlere verilmiştir. Dönemin siyasal atmosferi, uygulamalar ve bürokratların yaşam tarzı göz önüne alındığında, paşa konaklarının da mekansal ve kentsel açıdan önemli birer idari birim olduğu öne sürülebilir.

² Bu dönemde çalışan nezaretler arasında, Dahiliye Nezareti ile Hariciye Nezareti başta olmak üzere, Maliye Nezareti, Ticaret Nezareti, Ziraat Nezareti, Evkaf-ı Hümayun Nezareti, Divan-ı Deavi Nezareti, Hazine-i Hassa Nezareti ve Nafia Nezareti sayılabilir.

³ Meclis-i Hass-ı Vükela, Meclis-i Âli-i Umumi, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Meclis-i Tanzimat, Meclis-i Maarif, bu dönemde Tanzimat'ın gerekli gördüğü değişiklikleri yapmak üzere toplanan meclislerdendir.

¹3 Kasım 1839 tarihinde, İstanbul'da Topkapı Sarayı'nın yanındaki Gülhane bahçesinde, dönemin hariciye nazırı (dışişleri bakanı) Mustafa Reşid Paşa tarafından yerli ve yabancı büyük bir kalabalık önünde, Abdülmeccid'in ülkede yapacağını bildirdiği geniş ıslahatı içeren Hatt-ı Hümayun'un okunması ile başlayan dönemin genellikle 1876 yılı Aralık ayında ilan edilen Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe girmesine kadar devam ettiği kabul edilir (Bilsel, 1940).

Tanzimat dönemi idari yapılarının kentsel gelişim süreci

Osmanlılarda, idari makamların buldukları mekanlar, kapı (bâb) olarak adlandırılmıştır. Tanzimat Dönemi öncesinde, 1826'da yeniçeriliğin kaldırılmasına kadar, idari yapılar, sadrazamın konutu ve aynı zamanda diğer devlet adamları ile birlikte çalışma mekanı olan Bâbiâli (Yüce Kapı), mali işlerin takip edildiği Bâb-ı Defterdari (Defterdar Kapısı), Kasımpaşa'da bulunan Kaptanpaşa Dairesi, Yeniçeri Ağası'nın mekanı olan Ağakapısı olmuştur. Şeyhülislam ve şehrin Belediye başkanı ve en yüksek yargıcı sayılan İstanbul Kadısı bile, özel konutları nerede ise orayı makam ofisi olarak kullanmaktadırlar (Ortaylı, 1977).

Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra, Ağakapısı, Şeyhülislamlık kullanımına verilerek Bâb-ı Meşihat adını almış, Beyazıt'ta Eski Saray'ın bulunduğu alan ise Bâb-ı Seraskeri adıyla Seraskerliğe ayrılmıştır. Bâbiâli'nin 1826 yangınında yanmasıyla, devlet işleri bir süre Bâb-ı Meşihat olarak hazırlanmakta olan Ağakapısı'nda görülmüş, 1839 Bâbiâli yangınında ise, Necip Efendi Konağı'nda bir hafta kadar çalışıldıktan sonra, Bâbiâli Binası 1844'te tamamlanana dek, Defterdar Kapısı'na geçilmiştir (Şehsuvaroğlu, 1956). Defterdar Kapısı olarak kullanılan Yerebatan civarındaki bina, Tanzimat Dönemi'nde onararak idari birimlere hizmet vermiştir (Ergin, 1995).

Mustafa Reşid Paşa'nın, İngiltere Elçiliği'nde görevliyken kaleme aldığı, Avrupalı mimarların İstanbul'a getirilmesi, mimarlık eğitimi için gençlerin Batı'ya gönderilmesi, kagir yapıların teşvik edilmesi konusundaki yazıları (Baysun, 1960) ve Viyana Elçisi Sadık Rıfat Paşa'nın sağlıklı bir fiziki çevre oluşturulması yönündeki raporlarının etkisiyle, Tanzimat Dönemi'nde yerleştirilmek istenen Batılı zihniyet yapısı ve düzen kapsamında, İstanbul Beyoğlu'nda Rus Elçilik Binası inşaatını yürüten Mimar Gaspare Fossati'ye, kagir yapıda ilk örnek olmak üzere, Bâb-ı Seraskeri hastanesinin projelendirilip inşa edilmesi görevi verilmiştir. 1843'te Fossati, Eminönü'nde kagir bir yapı olarak Limon İskeleyi Karakolu'nu da inşa etmiştir (Can, 2000).

Bu iki yapı, Tarihi Yarımada'nın mimari programını oluşturmada öncülük etmiştir.

Bu süreçte, 1839'de yanmış olan Bâbiâli Binası, 1842-1844 arasında, Stefan Kalfa tarafından kagir olarak inşa edilmiştir (Şehsuvaroğlu, 1956). Harem kısmı yapılmadan, bakanlık ve meclislere mekan oluşturacak şekilde, konut özelliğinden sıyrılarak Avrupalı görünümde inşa edilen bina, iki yanda Dahiliye, Hariciye ve ortada Şurâ-i Devlet bölümleriyle, Tanzimat Dönemi idari mekanizmasının merkezi olmuştur (Şekil 1). 19. yüzyılda son şeklini almadan önce birkaç yangın geçiren Bâbiâli, Tanzimat Dönemi'ni başında (1839) ve sonunda (1878) geçirdiği birer yangınla atlatmıştır. Buna karşın, arşiv kayıtlarından izlenebildiği kadarıyla, 1839-1876 arasında, neredeyse her yıl, belli bir bölümü onarılan, genişletilen veya yeni daireler için tekrar düzenlenen yapı, Tanzimat Dönemi'nin nazik siyasi dengesi ve bürokratik yapılanmasının mimari göstergesi niteliğindedir.

Şekil 1. Bâbiâli binasının Haliç'ten görünümü

Mustafa Reşid Paşa'nın ilk sadrazamlık döneminde (1846-1848), Tarihi Yarımada'da Tanzimat'ın modern ve Batılı yüzünü vurgulayacak şekilde, yeni inşa kararları alınmıştır. 1846'da yapımı kararlaştırılan binalardan ilki, devletin resmi belgelerinin korunması amacıyla Bâbiâli arsası içinde inşa edilen Hazine-i Evrak adındaki arşiv binasıdır. Malzeme seçimi ve yapım programı özenle hazırlanan binayı inşa etme görevi, 1844 yılında Bâbiâli arz odasının tasarımı ve dekorasyonunu gerçekleştiren Gaspare Fossati'ye verilmiştir (Can, 1993). Tarihi Yarımada'da yangın önlemlerinin alındığı ilk yapı

ve Tanzimat dönemi devlet adamlarının Batılı anlayışta bir bürokratik sistem oluşturmak amacıyla giriştikleri çabanın mimari anlamdaki en erken tarihli örneği olan Hazine-i Evrak Binası, küçük ölçekli ancak, işlevi ve yapısal özellikleriyle farklılaşan bir uygulama olmuştur.

1846'da Fossati tarafından yapımına başlanan bir diğer bina, üniversite eğitimi amacıyla inşa edilmesi kararlaştırılan Darülfünûn'dur (Şekil 2). Yapımı uzun bir döneme yayılan, Kırım Savaşı süresince hastane olarak kullanılan, sonrasında göçmenlerin yerleşimine açılan bina, 1860 civarında tamamlanmış, iki yıl kadar serbest konferanslara ev sahipliği yaptıktan sonra, 1865'te Maliye Nezareti'ne verilmiştir (İhsanoğlu, 1990). Dini anlamı yüksek bölgede modern bir eğitim sisteminin kurulması amacıyla yapımında ısrar edilmesi, dönemin idareci ve aydınlarının simge yapı konusundaki tutumunu ortaya koymaktadır. Konumu nedeniyle tartışmalara yol açan yapı, inşaatın bitiminden kısa bir süre sonra nezaretlerin yerleşimine verilmiş ve idari alandaki soyut görevini fiziksel anlamda da yerine getirmiştir.

Şekil 2. Darülfünûn Binası

Gaspere Fossati'nin kardeşi Giuseppe Fossati, 1855'te, Bâbıâli anıtsal kapısının yakınında, saray surlarına bitişik, yeni işlev içeren küçük ölçekli bir yapı olan Telgrafhane Binası'nı inşa etmiştir (Can, 1993). Sonradan eklerle genişletilen yapı, Telgraf Müdürlüğü merkezi olarak kullanılmıştır.

Kırım Savaşı yıllarında, İstanbul'da ulaşım, alt-yapı ve hizmet alanlarında artan sorunlar sonucunda, 1855 yılında İhtisap Nezareti kaldırılarak, Şehremaneti adlı belediye örgütü kurulmuş-

tur. 14 bölgeye ayrılan Şehremaneti bünyesi içinde, elçilikleri, tiyatro, otel, restoran ve pasajları ile Batılı bir kent görünümüne almaya başlayan Beyoğlu'ndaki Altıncı Daire-i Belediye, özerk yapısıyla pilot uygulama olmuştur. Ödeneği sayesinde bölgede yol, kaldırım ve altyapı işlerinin düzenlenmesini sağlayan idare için, 1870'lerde, Beyoğlu'nda dört katlı bir bina inşa edilmiştir (Toprak, 1994). Öte yandan, Tarihi Yarımada'da belediye örgütü olan Şehremaneti ve kentin güvenlik işlerinden sorumlu Zaptiye idareleri, Avrupa başkentlerinin düzeyinde çalışma mekanlarına sahip olmak açısından güçlüklerle karşılaşmışlardır. Özellikle, devletin şansı açısından yeni bir binaya taşınması gerekliliği resmi yazılarda vurgulanan Şehremaneti'nin (İ.DH 39948), Avrupa'da olduğu gibi kurumun önemini yansıtacak bir yapıya kavuşması mümkün olamamıştır. Zaptiye, önce Eminönü iskelesinde, Ticaret Nezareti'nin de çalışmış olduğu ahşap bir binada bulunmuş, sonra Çengelöglü Tahir Paşa Konağı'na, 1870'te ise "Eski Ticarethane" olarak adlandırılan yapıya taşınmıştır. Eski Ticarethane, eski Defterdar Kapısı olup, Tanzimat Dönemi'nde meclislerin toplandığı, Ticaret ve Nafia nezaretlerine ev sahipliği yapan binadır. Ticaret Nezareti 1865 sonrasında Darülfünûn'a taşınınca, Nafia Nezareti de eskiden Zaptiye'nin bulunduğu Çengelöglü Tahir Paşa Konağı'na geçmiştir. Şehremaneti ise, Eminönü iskelesindeki, Zaptiye'nin de çalışmış olduğu ahşap binası köprü yapımı nedeniyle 1863'te yıkılınca, önce Hüsrev Paşa Konağı'na, 1875 civarında da Zaptiye'nin yanına, Eski Ticarethane binasına yerleşmiştir (Ergin, 1995). Bahsi geçen idari kurumlar, Tanzimat Dönemi boyunca göçebe bir şekilde birbirleriyle yer değiştirmiş, yerleşimleri için çeşitli projeler çizilmiş olmasına rağmen, kendilerini mimari yönde tanımlayacak birer binaya sahip olamamışlardır.

Tanzimat Dönemi'nde, Bâbıâli haricinde, bakanlıklar için inşa edilmiş iki yapı mevcuttur. Bu yapılar, var olan eski binaların yıkılıp, yerlerine kagir olarak yeniden inşaat yapılması yoluyla meydana gelmiştir. Bunların ilki, Beyazıt'ta, sonradan Harbiye Nezareti olarak anılan Bâb-ı Seraskeri'dir. Bina, anıtsal giriş kapısı ve iki yanındaki biniş köşkleri, 1864-1866 yılları

arasında Bourgeois tarafından kagir olarak inşa edilmiştir (Tanyeli, 1994). Diğer bakanlık binası ise, Bahriye Nezareti'ne aittir (Şekil 3). Divanhane olarak adlandırılan Kaptanpaşa Köşkü'nün yerine, 1865-1867'de kagir olarak inşa edilen binanın mimarı olarak Vasiliki ve Anastas Kalfa adları geçmektedir, ancak yapının adı Sarkis Balyan'ın inşaat listesinde bulunmaktadır (Batur, 1982).

Şekil 3. Bahriye Nezareti, denizden görünüm

Tarihi Yarımada'nın kaderi, geniş bir alanı etkileyen 1865 Hocapaşa yangınından sonra değişmiş, yolların ve parsellerin düzenlenmesini sağlayan bu olaydan sonra (Çelik, 1998), ileri gelen devlet adamlarının kagir konaklar inşa ettirdiği gözlenmiştir. Bu sayede, duraklama dönemine giren inşaat işleri, bireylerde sermaye birikiminin de etkisiyle hız kazanmıştır. Yangın öncesinde yaptırılmış birkaç kagir konaktan bahsedilebilir. Bölgenin ilk kagir konağı olduğu belirtilen Fatih'teki Subhi Paşa Konağı'nın yapım tarihi bazı kaynaklarda 1855, bazılarında 1865 (Eldem, 1979) olarak gösterilmektedir. Süleymaniye Camii'nin Haliç'e bakan tarafında yer alan Edhem Paşa Konağı, Smith tarafından 1847-1853 yılları arasında yapılmış olmalıdır (Yergün, 2002). Abdülaziz dönemi sadrazamlarından, İstanbul'un entelektüel çevreleriyle ilişkisi açısından öne çıkan Yusuf Kamil Paşa ile eşi Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın kızı Zeyneb Hanım tarafından, Vezneciler'de, Necip Efendi'den Tahsin Bey'e geçen konağın yerinde, 1864'te yaptırılan Zeyneb-Kamil Konağı da, Batılı görünümde, büyük boyutlu bir yapıdır.

Yangın sonrası, 1865-1870 arasında, birbirinin ardı sıra inşa edilen kagir konaklardan belgelenenler, Bâb-ı Seraskeri'nin Mercan tarafında

inşa edilen, Tanzimat'ın ikinci adamı Âli Paşa'ya ait konak (Şekil 4), Vefa'da Abdülaziz dönemi sadrazamlarından Mütercim Rüştü Paşa Konağı, Cağaloğlu'nda sadaret müsteşarı Bülbül Tevfik Paşa Konağı ve Tanzimat'ın fikir bazında öncülerinden Sadık Rıfat Paşa'nın ahşap konağı yerine oğlu tarafından yaptırılan Rauf Paşa Konağı ile Beyazıt'ta Midhat Paşa Konağı'dır.

Şekil 4. Âli Paşa Konağı

Tanzimat'ın üçüncü adamı Fuad Paşa'nın Bâb-ı Seraskeri'nin Vezneciler tarafındaki konağı ise (Şekil 5), paşa ile Abdülaziz arasında yaşanan bir gerginlik sonrasında devlete geçmiştir (Şeref, 1329). Yapımında Bourgeois ve Barborini'nin görev aldığı Fuad Paşa Konağı (İ.DH. 42727), Şehremaneti ve Zaptiye idareleri tarafından istenmesine karşın, 1870'e doğru Darülfünûn'u terkeden Maliye Nezareti'ne verilmiş ve arkasına iki bina daha eklenmiştir. Darülfünûn'a ise, harap binalarda bulunan Ticaret, Evkaf ve Maarif nezaretlerinin taşınması önerilmiştir (Hayta, 2002). 1876'da Mebusan ve Ayan meclislerine ev sahipliği yapana kadar bu nezaretlere verilen yapıya, 1878 Bâbıâli yangını sonrasında Evkaf Nezareti'nin yanı sıra Adliye Nezareti de yerleşmiştir (İhsanoğlu, 1990).

Şekil 5. Fuad Paşa Konağı, 1950 civarı

Tanzimat Dönemi idarecileri, öğrenci talebini karşılamak için çok büyük olan Darülfünûn'un nezaretlere verilmesi üzerine, üniversite eğitiminin sağlanması amacıyla tekrar çaba göstermişlerdir. II. Darülfünûn adını alan yeni üniversite binası (Şekil 6), daha mütevazî ölçülerde Barborini tarafından inşa edilmiş, ancak iki sene kadar devam eden dersler sonucunda, Mülkiye Mektebi'ne ve Maarif Nezareti'ne verilmiştir (İhsanoğlu, 1990).

Şekil 6. II. Darülfünûn Binasi

İdari yapıların özellikleri

Dönemin idari yapı ve konakları, bürokrasinin kentsel çevreye yansımalarının araştırılması açısından topografya, plan, iç mekan kurgusu, mimari stil, bezeme programı, dekorasyon ve yapı teknikleri analiz edilerek ele alınmıştır.

Topografya

Tanzimat Dönemi'nde idari birimlerin kullanımında olan binalar ve idari toplantıların yapıldığı bürokrat konaklarının topografik konum ve kütle etkisi yönünden öne çıkan yapılar olduğu gözlenmektedir.

Saraya yakınlığı, çevre yollarla bağlantısı ve kapılarının konumu açısından, yüzyıllar boyunca şekillenen saray-hükümet ilişkilerinin ve bürokratik örgütlenme biçimlerinin mimari alana yansımalarının somutlaşmış bir örneği olan Bâb-âli, topografik konumu ve kentsel doku içindeki ölçeği ile, 19.yüzyıl Haliç manzarasında yatay hatla vurgulanan bir kütle biçimlenişine sahiptir

(Şekil 1). Haliç manzarasında topografya etkisi ile ön plana çıkan bir diğer yapı, önceleri Ağakapısı olarak kullanılmış olan Bâb-ı Meşihat binalarıdır. Bina grubunun Süleymaniye Camii'nin hemen yanında bulunması dini vurguyu arttırdığı gibi, yeniden işlevlendirilerek kullanılmış olması da mekansal önemini ortaya koymaktadır.

I. Darülfünûn Binasi, Marmara Denizi'nden bakıldığında, Ayasofya'nın hemen yanında yükselen, neoklasik stilde inşa edilmiş cephelere sahip kütle ve kent dokusuna tezat oluşturan ölçeğiyle, nezaret binası işlevi kazandırılarak Tanzimat dönemi ideolojisinin sembol yapısı olmuştur (Şekil 2). İlkine göre daha mütevazî ölçülerde inşa edilen II. Darülfünûn Binasi'nin yer seçiminde, II. Mahmud türbesinin yakınındaki arsanın, güzel bir bina yapılmak suretiyle değerlendirilmesinin önemi göz önüne alınmıştır (İ.DH 37075). II. Darülfünûn Binasi, yönetim bölgesinin ana caddesi olan Divanyolu'nun, modern şehircilik anlayışına göre düzenlenmesi çalışmalarına uygun biçimde inşa edilen ilk yapı (Can, 2000) olması nedeniyle, kentsel açıdan bir dönüm noktasıdır.

Sınırları içinde kalan yangın kulesinin de etkisiyle, yarımada'nın silüetini oluşturmada camilerle birlikte söz sahibi olan Bâb-ı Seraskeri, Eski Saray'ın yerinde, yarımada'nın en yüksek tepelerinden birine yayılmış bir kompleks halindedir. Yapılar grubunun, 19. yüzyılın başında askeriyeye verilen öneme paralel olarak, kente hakim bir noktada ve yarımada'nın Bizans döneminden itibaren ana arteri, tören yolu konumundaki Divanyolu'yla ilişkilendirilerek inşa edilmesi, bilinçli bir tercih olmalıdır (Şekil 7). Haliç manzarasına hakim bir diğer yapı, Bâb-ı Seraskeri'nin Mercan tarafında bulunan Âli Paşa Konağı'dır. 1871'e dek, Bâb-âli'nin ağırlığını korumasını sağlayan Âli Paşa, konumu ve kütle etkisi yönünden öne çıkan konağında devlet adamlarını kabul etmiş ve toplantılar düzenlemiştir.

Fuad Paşa Konağı'nın şahsi mülkiyetten alınarak devlet yapısı haline getirilmek istenmesinde başlıca etken, yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, Bâb-ı Seraskeri'nin hemen yanında bulun-

ması ve boyutları olmuştur (İ.DH. 39914). Bulduğu mekana hakim konumdaki yapının, Beyazıt meydanını sınırlayan ve tanımlayan kütleli, idari yapı olarak seçilmesinde karakteristik bir unsur olarak düşünülebilir. Ön cephede yer alan revaklı bölüm, yapının kentsel alana entegre olması açısından dikkat çekmektedir. Resmi yazışmalarda inşaatından bahsedilen dükkanlar göz önüne alındığında, bu yarı açık mekanın toplum hayatının bir parçası olarak düşünüldüğü ve yapıya canlılık kazandırdığı öne sürülebilir (Şekil 5). Fuad Paşa Konağı'nın ilerisinde, 1808 ve 1839 yangınlarında Bâbîâli görevlilerine ev sahipliği yapmış konakların yerinde bulunan Zeyneb-Kamil Konağı (Şehsuvaroğlu, 1956), Şehremaneti idaresinin geçmek istediği bir diğer binadır. Yapı, idari açıdan toplumsal hafızada yer etmiş bir alanda bulunması ve kütleli ölçüğü ile, sahiplerinin iktidar merkezine olan yakınlığını belgelemektedir.

Şekil 7. Tarihi Yarımada havadan görünüm

Bahriye Nezareti'nin, Tarihi Yarımada'nın yoğun kent dokusunda açılacak bir alana taşınmasındansa, eski yerinde, yüzyıllardır tersanelerin bulunduğu Haliç'in karşı kıyısında, Kasımpaşa'da kalması, gemi yapımına büyük önem veren Abdülaziz'in ziyaretleri açısından da uygun görülmüş olmalıdır. Boyutları ve sahildeki konumu ile dikkat çeken yapı, Tarihi Yarımada dışında bulunması yönünden idari binalar içinde farklı bir konumdadır; ancak bu durum işlevsel bir gereklilikten doğmuştur.

Plan özellikleri ve iç mekan kurgusu

Tanzimat Dönemi'nde nezaretlere ev sahipliği yapmış olan Bâbîâli, Fuad Paşa Konağı, I. Da-

rülfünün ve Bâb-ı Seraskeri binalarının ortak özelliği, avlulu, uzunlamasına gelişmiş yapılar olmalarıdır. Kareye yakın dikdörtgen plan şemasına sahip Hazine-i Evrak, kubbe ile örtülü merkez mekanı ile farklılaşır.

Ortası avlulu iki kanat ve bu kanatları bağlayan bölümden oluşan Bâbîâli binasında yatayda ve düşeyde eklenen yeni dairelerle, ihtiyaç duyulan işlevlere mekan sağlanmaya çalışılmıştır. Plan kurgusunda görülen, fonksiyonel gerekliliklerin yarattığı kompartmanlar şeklinde düzenlenmiş mekanlar ve Sadaret Dairesi'nde çevresine odaların yerleştirildiği geniş sofa, geç dönem Osmanlı sarayları ile benzer nitelikler taşımaktadır.

Dikdörtgen plan şemasının uygulandığı Bâb-ı Seraskeri Binası, birbirine dik eksenlere göre simetrik. Eksenler, mekanların öne çıkarılmasıyla vurgulanmıştır. Merkezde yer alan sütunlarla çevrili ve camla örtülü avlu ile avlunun iki yanında bulunan anıtsal merdivenler iç mekana ana karakterini vermektedir (Şekil 8).

Şekil 8. Bâb-ı Seraskeri iç mekan

Bâb-ı Seraskeri Binası'nda olduğu gibi, camla örtülü iç avluya sahip olan Bahriye Nezareti Binası'nın biçimlenmesinde, plan şeması açısından klasisist bir tutum izlenmiştir. Eksenlere göre simetrik, aksların ve köşelerin çıkmalarla vurgulandığı plan şemasıyla kışla, hastane gibi farklı işleve sahip binalarda uygulanan çözüm (Ödekan, 1997) tekrar edildiği gibi, merkezinde şadırvan bulunan çevresi revaklı avlunun yarattığı mekan algısı ile de tasarımda Osmanlı geleneği sürmektedir. İç mekan atmosferinin yaratılmasında manyerist bir düzenleme oluşturacak

şekilde bir araya getirilmiş sütun başlıkları, piyedestaller gibi Batılı mimari unsurlar, sütun başlığı üzerinde dikine yükselen tablolar, dörtlü sütun grupları, basık at nalı biçimli kemerler gibi Doğu'ya referans veren elemanlar ile kombine edilmiştir (Şekil 9).

Şekil 9. Bahriye Nezareti iç mekan

I. Darülfünûn, ortası avlulu iki kanat ve bunları bağlayan merkez bölümden oluşan tasarımıyla Bâbiâli binasını hatırlatsa da, merkeze göre simetrik plan düzenlemesiyle farklılaşmaktadır. Yapıda, rasyonel bir eğitim kurumuna simetri ile verilmeye çalışılan özen okunmaktadır. II. Darülfünûn Binası ise, arsanın şekli, ana caddeye bakan kısa kenar ve köşe bina olma durumu nedeniyle, ortadaki doğrusal merdiven hattının iki yanına sıralanmış mekanlardan oluşan bir plan ile çözümlenmiştir. İç mekanda merdiven aksında bulunan sütunlar, dönemin yaygın mimari anlayışını yansıtmaktadır.

Fuad Paşa Konağı, ortada üstü açık bir avlu ve iki yanda harem ve selamlık daireleri ile dik-dörtgen plan şemasına sahiptir. Arka cephede öne çıkan bölüm ve ön cephede bulunan revak dışında planda bir hareket gözlenmemektedir. Batılı nitelik gösteren selamlık iç mekanı, merdiveni içeren galeri ve çevresindeki sütunlarla tanımlanmıştır. Bâb-ı Meşihat ise, orta sofa karakterindeki merkez hollerin çevresinde düzenlenmiş mekanlar ve çıkma şeklinde iki yönden taşan köşe oda ile, planda Osmanlı konut geleceğini sürdürür.

Bu dönemde inşa edilen kagir paşa konakları, merdivene verilen merkezi önem, klasik çıkmanın kullanılmaması ve eksene göre simetrik tasarımlar ile gelenekten farklılaşmış, mekanların öne ve arkaya çekilmesiyle plan düzleminde hareketlilik sağlanmıştır. Konaklar doğrudan yola bağlanmış ve zemin katları kullanıma açılmıştır. Zeyneb-Kamil, Subhi, Midhat ve Edhem Paşa konaklarında, eğrisel hatlı veya çokgen tasarımlar merdiven evi gibi bölümlerde kullanılmıştır. Büyük konaklarda merdivenlerin, harem ve selamlık bölümleri arasındaki aydınlığın iki yanında, sırt sırta gelecek şekilde ve sofalara hakim konumda yerleştirildiği gözlenmektedir.

Mimari stil

Tanzimat Dönemi'nde idari yapı ve konakların cephe biçimlenmesi ve mimari dil açısından, ampir stil öğelerinin hakim olduğu, neoklasik anlayışla inşa edilmiş yapılar olduğu gözlenmektedir. Napolyon yönetimi sırasında imparatorluk üslubu olmak üzere Fransa'da ortaya çıkarak 1800-1830 yılları arasında hakim olan bir tür neoklasik üslup olan ampirin, cephede pilastrlar, Antik Yunan ve Roma sütun başlıkları, yalın bezeme, klasik ve simetrik kurgu, kat arası silmeleri, yuvarlak kemer ve üçgen alınlık ile belirginleşen özellikleri (Ödekan, 1994), incelenen binalarda yaygın olarak rastlanan mimari bileşenlerdir. Ampir üslubun yansıttığı yalınlık, strüktürel denge ve formel yaklaşım, idari binalara anıtsallık ve resmiyet kazandırdığı için uygun bulunmuş olmalıdır. Yüksek bir bodrum kat üzerinde sık pencere, merkez bölümün yüksek tutulduğu Bâbiâli binası, sütunlara oturan üçgen alınlıklı çıkmalar ile neoklasik düzende, geleneksel Osmanlı cephe biçimlenmesinden uzaklaşan, anıtsal özellikte bir yapıdır (Şekil 1).

Gaspere Fossati'nin erken tarihli uygulamalarından Hazine-i Evrak Binası, yuvarlak kemerli pencereler, girişte üçgen alınlık taşıyan sütunlardan oluşan sundurma ve kat silmeleri ile neoklasik üslupta, sade düzenlenmiş cephelere sahiptir. Yarım daire kemerli üç adet pencere cephelerin ortasında üzengi hizasından dolaşan silmelerle birleştirilerek vurgulanmış, kubbe kasnağında yarım daire şeklinde pencereler

açılmıştır. Fossati'nin bir diğer uygulaması olan I. Darülfünûn Binası da, iki kat boyunca yükselen kolosal sütunlar, yarım daire kemerli pencereler, yarım daire kemerli nişler içine alınmış düz atkılı pencereler ve bunları ayıran pilastrlardan oluşan cephe düzeni ile neoklasik bir yapıdır (Şekil 2). Mimarın, St. Petersburg'daki uygulamalarından Prenses Yusupovo Sarayı'nda olduğu gibi, cephenin ortasında kolosal sütunlar ve üçgen alınlıklı bir tasarıma başvurduğu gözlenmektedir. Üçgen alınlık taşıyan kolosal sütunlu tasarım, 19. yüzyılda Avrupa kamu yapılarında ve idari binalarında da tercih edilmektedir. Uygulanamamış İhtisap Nezareti ve Ticarethane projelerinde de kolosal sütunlar girişi vurgulamak amacıyla kullanılmıştır. II. Darülfünûn Binası, katları ayıran geniş korniş, daire ve basık kemerlerin bir arada kullanımı, kemerlerin üzeni hizasında dolaşan silmeler, köşeleri ve orta aksı vurgulayan İyon düzeninde başlıklara sahip sütunlar ile neoklasik tarzda inşa edilen bir diğer yapıdır (Şekil 6). Neoklasik düzende biçimlenmiş Fuad Paşa Konağı'nda da, basık ve daire kemerli pencereler bir arada kullanılmış, silmelerle sağlanan yatay hatlar, pencereleri ayıran düşey hatlarla dengelenmiştir. Yapı, zemin katı boydan boya kaplayan revak açısından, Fransa'nın eski Maliye Bakanlığı Binası'na⁴ benzemektedir.

Arz odasının geleneksel çıkma şeklinde iki taraftan öne çıktığı Bâb-ı Meşihat grubunda da üçgen alınlık ve köşelerde pilastr kullanılmış olması, dönemin selatin camilerinde olduğu gibi, dini işlevli yapıda geleneksel ve Batı kaynaklı tasarımların bir arada mimari alana yansıtıldığını ortaya koymaktadır.

Bâb-ı Seraskeri ana binada, köşeleri kesme taşlı, simetrik, kilit taşının vurgulandığı basık ve yarım daire kemerli pencerelerin birbiriyle kombine edilerek kullanıldığı cephe düzeni neoklasik bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Eksenlerde bulunan, üçlü açıklıkların öne çıkarıldığı yüzeylerle

vurgulanan girişlerin üst katında ve tüm zemin katta yuvarlak kemerli pencereler kullanılmıştır. Seraskerlik anıtsal giriş kapısı ve iki yanındaki köşelerde ise, at nalı, sivri ve dilimli kemerler ile oryantalist bir tasarım anlayışı hakimdir (Şekil 10). Oryantalist üslubun Avrupa ile gelişen ilişkiler⁵ ve Abdülaziz'in kişisel tarzı sayesinde 1860'lar İstanbul'unda bir patlama yaşadığını kaydeden Batur (1994), Mustafa Reşid Paşa Türbesi'nin İstanbul'da tarihi bilinen en erken oryantalist yapı olduğunu belirtir ve 1863'te Sultanahmet Meydanı'nda açılan Sanayi Sergisi binasının oryantalist eğilimin kamuoyu tarafından benimsenmesinde önemli bir payı bulunduğu dikkat çeker. Oryantalist tasarım, Bahriye Nezareti cephelerindeki mimari bileşenlerde de gözlenmektedir. Cephe biçimlenmesinde, sütun başlıkları, piyestaller gibi Batılı mimari elemanların yanı sıra, at nalı, soğan biçimli ve dilimli kemerler, başlık üzerinde yükselen tablalar gibi Doğu mimarisine özgü elemanlar kullanılmıştır (Şekil 3).

Şekil 10. Bâb-ı Seraskeri anıtsal kapı ve köşkler

Konaklarda neoklasik cephe düzeni hakimdir. Katların silme kuşağı ile ayrıldığı, parapetle sonlanan cephelerde, düz atkılı, yarım daire kemerli, basık kemerli pencereler, farklı yüzeylerde veya farklı katlarda kullanılarak, tasarıma çeşitlilik kazandırılmış, önde ve geride bulunan yüzeyler, pencerelerin farklılaşmasıyla tanım-

⁴ Paris, Rivoli Caddesi'nde, Hotel Continental yerinde bulunan yapı, 1824'te mimar Destailleur tarafından İtalyan Sarayları tarzında yapılmıştır (Hauteceur, 1955, cilt VI, 27-28).

⁵ Saner (1993), Abdülaziz'in İngiltere ziyaretinde Gotik ve Hint mimarisinin karışımı *Guildhall*'da onuruna düzenlenen bir davete katıldığını belirterek, oryantalist öğelerin dönem yapılarında görülmesi konusunda, yaptırımların oryantalist nitelikler taşıyan binalarda bizzat bulunmuş olmalarının payı olduğunu ifade eder.

lanmıştır. Giriş akslarının genelde yarım daire kemerli, üçlü pencere düzenleriyle vurgulandığı görülmektedir.

Bezeme programı ve dekorasyon

İncelenen yapılarda dış mekanda bezeme genellikle mevcut değildir. Sadece Zeyneb-Kamil Konağı'nda, merkezde bulunan dairesel alınlıkta ve düz atkılı pencereleri içine alan kemerlerin alınlıklarında grift bezeme bulunur. Yapıların iç mekan bezemelerinde, dönemin saray ve selatin camilerinin kubbe ve tavanlarında görülen mimari anlayışa uygun biçimde, gölgeli teknikte kalem işi bezeme yaygın olarak uygulanmıştır.

Bâbiâli'nin bugüne ulaşmış orjinal kısmı olan Sadaret Dairesi'nde, gölgeli boyama tekniğinde çiçek desenleri, kartuşlar halinde düzenlenen tavan dekorasyonu ve pilastrlarla bölümlenen duvar yüzeyleri ile neoklasik düzen tercih edilmiştir. Bâbiâli iç mekanda kullanılan ayna, kanepeler, sandalye, sehpa, camekanlı dolap, çini soba gibi Avrupa kaynaklı eşyalar, geleneksel sedir, minder ve rahlelerle kombine edilmiş veya geleneksel oturma düzenleri korunmuştur. İç mekan donatısı ve kullanımı açısından, toplumsal ve siyasi hayatta gözlenen, geçiş dönemine özgü dualitenin varlığından bahsedilebilir. Hazine-i Evrak'ta, Sadaret Dairesi tavanlarında görülen uygulamaya benzer şekilde, kartuşlara ayrılarak çiçek motifleri ile bezenen kubbe, başta Dolmabahçe olmak üzere saray ve konaklarda tercih edilen süslemenin erken tarihli bir örneğini sergiler. Pandantifte görülen küre, kitap, kalem takımları ve kağıt tomarları, binanın işlevine göndermede bulunduğu gibi, aydınlanma, modernite, rasyonalizm gibi kavramları çağırır, bu yönden II. Mahmud Türbesi'nde çeşmede bulunan küre ile benzer bir yaklaşım içindedir⁶. Gaspard Fossati tarafından, 1855 tarihli projeye göre yapılan Reşid Paşa Sahilhanesi Hünkar Dairesi'nde (Can, 1993) iç mekanda uygulanan sivri kemer ve Magrip etkisi, Bahriye Nezareti

ve Bâb-ı Seraskeri anıtsal kapısı ile köşkerinin oryantalist yaklaşımına erken bir örnektir. Bahriye Nezareti Binası iç mekanında, basık at nalı kemerler, moresk sütun başlıkları, dörtlü sütun grupları, geometrik motifli korkuluk ile oryantalist bir atmosfer mekana hakimdir. Bâb-ı Seraskeri anıtsal kapısı ve köşkerler de, cepheye geniş alanlarda dantelsi ağ bezeme, dilimli sivri ve at nalı kemerler ile Elhamra Sarayı'nı çağrıştıran bir görünümündedir. Oryantalist bir yaklaşımı yansıtan bu detayların kaynağı Magrip'e uzanmaktadır (Saner, 1993). Bâb-ı Seraskeri Binası'nda galeri koridorlarının tavanlarında kalem işi bezemeler mevcuttur, salon duvar ve tavanları ise, geometrik motifler, kıvrım dallar, madalyonlar içinde manzara ve çiçek motifleriyle yoğun bir bezeme programına sahiptir. Bahriye Nezareti divanhane tavan bezemelerinde, çiçek motifleri, rumi motifler ve deniz manzaralı madalyonlar bir arada kullanılmıştır.

Kıvrım dal bezemeli mermer şöminelere sahip II. Darülfünûn Binası'nın tavan bezemelerinde, yüzeysel kıvrım dal ve çiçek motiflerinden oluşan kalem işi bezeme, madalyonlar içinde, teleskop gibi bilimi simgeleyen objelerle birlikte kullanılmıştır. Fuad Paşa Konağı galeri yan koridorlarının tavan ve duvarları, panolara ayrılarak içleri gölgeli teknikte kıvrım dal ve palmet motifleriyle bezenmiştir. Çini soba ve mermer şöminelerle dekore edilen Subhi Paşa Konağı üst kat odalarının tavan bezemelerinde, kartuşlar içinde çiçek, hayvan motifleri ve manzaralar dikkat çekmektedir.

Yapım teknikleri

Taşıyıcı duvarları kagir yapım tekniğinde, modern ölçülü tuğla ile inşa edilen yapılar, ahşap kirişleme kat döşemelerine sahiptir. I. Darülfünûn, Hazine-i Evrak ve Fuad Paşa Konağı'nda iç mekan duvarlarında Hasköy harman tuğlası, dış duvarlarda ise, Livorno, Marsilya tipi pres tuğla kullanılmıştır. Bülbül Tefrik Paşa Konağı'nda ahşap bağdadi iç bölme duvarları kagire, döşemeler de II. Darülfünûn, Bâbiâli, Bâb-ı Seraskeri, Fuad Paşa Konağı döşemeleri gibi restorasyonlar sonucunda betonarmeye çevrilmiştir. Bahriye Nezareti binasının zemin kattaki volta döşemesi de sökülerek betonarme hale getiril-

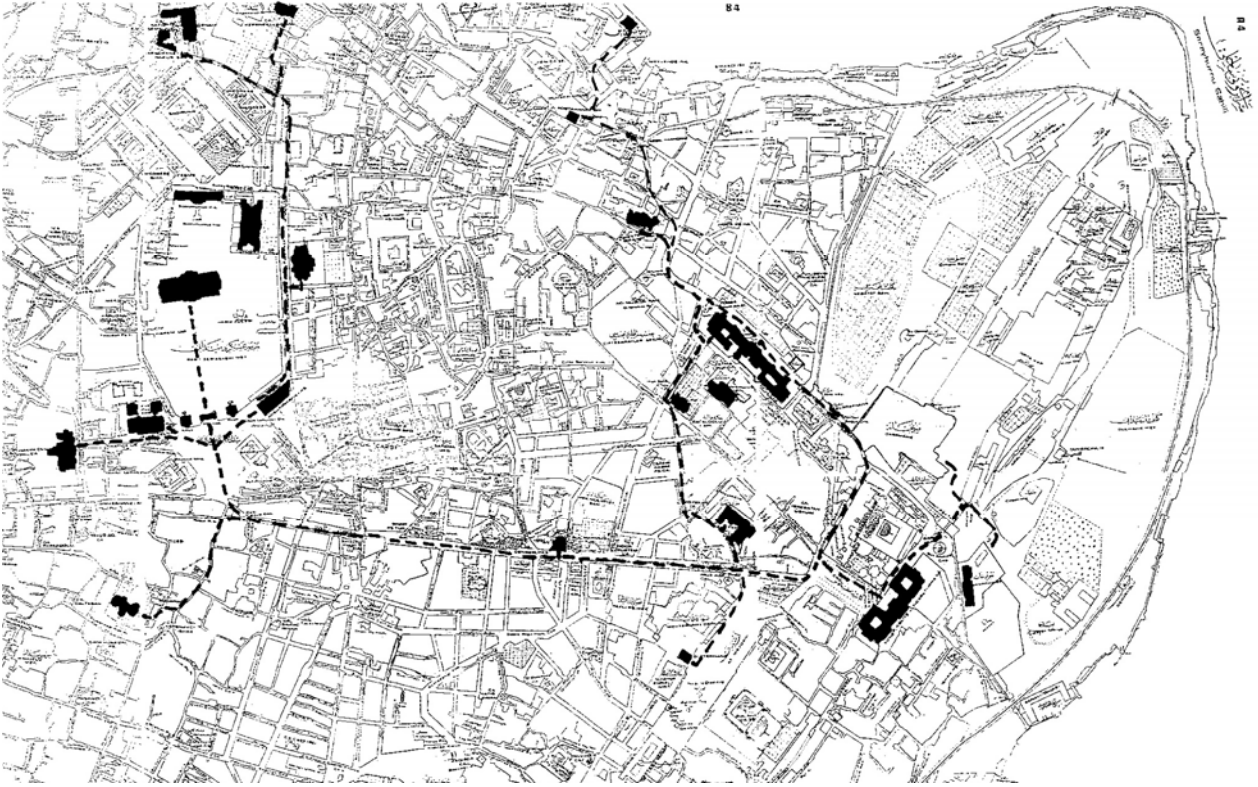
⁶ II. Mahmud Türbesi'nin küre ile vurgulanan çeşmesinin ilk Osmanlı anıtı olma özelliği taşıdığını kaydeden Akın (1993), Fransa'da Geç Aydınlanma dönemi mimarlığına özgü bir tasarım olan kürenin, Osmanlı kültüründe değişen geometri anlayışını simgelediğini belirtir.

miştir. Taşıyıcı duvarları tuğla olan Fuad Paşa Konağı ve Bâb-ı Meşihat arşiv binalarında volta döşeme uygulanmıştır. Fuad Paşa Konağı'nın revaklı bölümünde, kemer araları tuğla ile kaburga tonoz yapım tekniğinde oluşturulmuştur. Merdiven ve kat döşemeleri putrelli kirişlerle dökme demirden yapılmış Hazine-i Evrak, yangın önlemlerinin alındığı ve yatay taşıyıcıda metal konstrüksiyon kullanılan ilk binadır.

Sonuçlar

Tanzimat Dönemi'nde inşa edilen kagir, büyük ve cephe düzeni açısından Batı'yı örnek alan yapılar, topografik özellikleri ile ufuk çizgisinde değişme meydana getirdikleri gibi, boyutları sayesinde kentsel dokuda da ölçek büyümesi sağlamışlar ve Tanzimatçıların yerleştirmeye çalıştıkları modernite, bürokrasi, medeniyet, sistemleştirme gibi Batılı kavramların mimari alanda sözcüsü konumuna gelmişlerdir. Tanzimat dönemi'nde oluşturulan güvenli ortam ile sermaye birikimi sağlayan devlet adamları, Dolmabahçe Sarayı'nın geleneksel çevrenin dışına çıkmasıyla, Boğaziçi kıyısında sahilhaneler

yaptırırken, Tarihi Yarımada'dan da kopmamışlar, kişisel servetlerinin önemli bir bölümünü mimari anlamda dikkat çekici ve malzeme açısından sağlam binaların tasarlanmasına harcayarak, Eminönü'nden Aksaray'a, Beyazıt'ı - dolayısıyla Bâb-ı Seraskeri'yi- merkez alan bir alan içinde yerleşmişlerdir. Divanyolu ile Darülfünûn'a bağlanan aksın başında ve sonunda bu dönemde düzenlenen Ayasofya ve Beyazıt meydanları, çevrede bulunan diğer idari yapılara dağılım odaklarını oluşturmaktadır (Şekil 11). Tanzimatçılar, ilk Darülfünun Binası'nı Ayasofya'nın hemen yanında ve onunla yarışan bir ölçekte inşa ederek, tutucu çevrelere karşı siyasi güçlerini kanıtlamanın bir yolunu bulmuşlar, II. Darülfünun Binası'nın yeri için de, Reşid Paşa Sübyan Mektebi ve Valide Mektebi ile aynı adayı paylaşan, aydınlanmanın simgesi yerküreyi mimari programına katan II. Mahmud Türbesi'nin hemen yanını seçerek, eğitim ve yenilenme yolunda taviz verilmeyeceğini örtülü bir dille duyurmayı denemişlerdir. Dönemin ilerici zihniyetinin ürünleri olan I. ve II. Darülfünun binaları, üniversite olarak hizmet verememiş

Şekil 11. Tarihi Yarımada'da idari yapıların dağılımı ve birbiriyle ilişkisi

ancak çeşitli nezaretlerin kullanımına açılarak devletin Avrupa'ya dönük yüzünü vurgulamışlardır.

Devlet tarafından yaptırılan binalarda, 19. yüzyıl başında görülmeye başlanan neoklasik temele sahip ampir üslup uygulanmış, Abdülaziz'in Mısır gezisinden sonra inşa edilen Bâb-ı Sersakeri kompleksi ve Bahriye Nezareti'nde neoklasik stilin yanı sıra oryantalist öğeler de tasarıma katılmıştır. Dönem konaklarında cephe düzeni açısından, devlet yapılarında olduğu gibi neoklasik stil tercih edilmiştir. Geleneksel Türk evinde görülen birinci kat çıkmaları terkedilmiş, onun yerine zemin katın sokak ile ilişkisi kuru olarak, tüm katları içeren cephe hareketleri uygulanmıştır. Döneme hakim olan ampir stilin sadeliği, çıkmalarla hareketlendirilen yüzeyler ve iç mekan kurgusunun sofa ve odalarda farklı tür pencerelerin kullanımı ile cepheye yansıtılması sayesinde bir miktar kırılmıştır. Bürokrat konaklarında, ölçek büyümesi ve malzeme değişiminin de getirdiği bir anlayışla, sütunlarla vurgulanan anıtsal giriş ve merdivenler tercih edilmiş, genellikle üç kollu tasarlanan merdivenler, yapının simetrik kurgusunu öne çıkaracak bir şekilde plana yerleştirilmişlerdir. Cephe düzeninde Batılı etkiler tamamen hakim hale gelirken, plan düzleminde harem ile selamlık daireleri, genelde merkeze yerleştirilen bir avlu ile birbirinden ayrılmış ve yerel kimlik kısmen korunmuştur.

Tanzimat Dönemi'nde gelişen olaylar, mimari program, inşaat işleri ve idari mekanizma göz önüne alındığında, Tarihi Yarımada'nın Mustafa Reşid Paşa döneminde ağırlık kazanan Bâbîâli sayesinde, mimari açıdan Tanzimat ideolojisini yansıtabilecek şekilde ön plana çıkarıldığı gözlenmektedir. 1840-1855 arasındaki dönemde, Limon İskelesi, Hazine-i Evrak, Telgrafhane-i Amire gibi nispeten küçük ölçekli ilk kagir devlet yapılarının yanı sıra, Tanzimat Dönemi'nin prestij yapısı olarak Darülfünûn gibi ölçek değiştiren bir yapının inşa edilmesi, Reşid Paşa'nın başını çektiği Tanzimat devlet adamlarının İstanbul'a kazandırmak istedikleri rasyonel bakış açısı ve sistemi, devrin yeniliğe açık enerjisini ortaya koymaktadır. 1856-1863 arasındaki

dönem, Dolmabahçe Sarayı ve Kırım Savaşı'nın masrafları nedeniyle, Tarihi Yarımada'da projelerin duraklama devresine girdiği bir zaman dilimi olarak nitelendirilebilir. Abdülaziz'in Mısır gezinden sonra, 1864-1870 arasındaki dönemde, Harbiye Nezareti ve Bahriye Nezareti binaları ile, devlet eliyle yapılan büyük ölçekli ve iddialı projelerin sürekliliği sağlanmıştır. 1865 Hocaapaşa yangını sonrasında, özel mülkiyete ait kagir konakların yapılmaya başlanması ile Tarihi Yarımada'nın çehresi hızlı bir şekilde belirgin değişiklikler kazanmış, bölge, önceki yüzyıllarda olduğu gibi bürokratik ve idari açıdan canlılığını korumuştur.

Resmi yapı inşaatlarında görevli mimar ve kalfalar incelendiğinde, Fossati, Bourgeois, Barborini gibi 19. yüzyılda İstanbul'da çalışmış yabancı mimarlar veya gayrimüslim kalfalar öne çıkmaktadır. İdari birim ve bakanlıkların sık sık yer değiştirmesi, Şehremaneti için uygun bir bina sağlanamaması, Tanzimat Dönemi'nde idari bina inşaatı konusunda bütüncül bir yaklaşım olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Kurumsallaşma planlı bir şekilde mimari alana yansımamış ancak, bakanlıkların Tanzimat ideolojisini vurgulayan sembol binalara yerleştirilmesi, yapıların Avrupai stil ve teknikte gerçekleştirilmesiyle modernite konusundaki kararlı yaklaşım ortaya konmuştur.

Kaynaklar

- Akın, G., (1993). Tanzimat ve bir aydınlanma simgesi, *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu*, 17-18 Aralık 1992, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 122-133, İstanbul.
- Akyıldız, A., (1993). *Tanzimat dönemi Osmanlı merkez teşkilatında reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye İradeleri* (İ.DH.), numara: 37075, 39914, 39948, 42727.
- Batur, A., (1982). Bahriye Nezareti Binası, *Prof. H. Kemali Söylemezoğlu'na Armağan*, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, 45-60, İstanbul.
- Batur, A., (1994). Oryantalist mimari, *Dünden bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 6. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 148-149, İstanbul.
- Baysun, C., (1960). Mustafa Reşid Paşa'nın siyasi yazıları, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 15, 121-142.

- Bilsel, C., (1940). Tanzimatın harici siyaseti, *Tanzimat I*, 661-701, İstanbul.
- Can, C., (1993). İstanbul'da 19. yüzyıl Batılı ve levanten mimarların yapıları ve koruma sorunları, doktora tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Can, C., (2000). Tanzimat ve mimarlık, *Osmanlı mimarlığının 7 yüzyılı, "uluslarüstü bir miras"*, YEM Yayın, 130-136, İstanbul.
- Çelik, Z., (1998). *19. Yüzyılda Osmanlı başkenti değişen İstanbul*, çev. Selim Deringil, 2. baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Eldem, S.H., (1979). *İstanbul anıları*, Aletaş Alarko Eğitim Tesisleri A.Ş., İstanbul.
- Ergin, O.N., (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İ.B.B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul.
- Hauteceœur, L., (1955). *Histoire de L'Architecture classique en France*, VI, *La Restauration et le Gouvernement de Juillet 1815-1848*, Editions A. et J. Picard, Paris.
- Hayta, N., (2002). *Tarih araştırmalarına kaynak olarak Tasvir-i Efkar Gazetesi (1278/1862-1286/1869)*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Heper, M., (1985). 19. yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 1.cilt, İletişim Yayınları, 245-262, İstanbul.
- İhsanoğlu, E., (1990). Darülfünun tarihçesine giriş, *Bellekten*, LVI, **210**, Türk Tarih Kurumu, 699-745.
- Karal, E.Z., (1988). *Osmanlı tarihi, Islahat fermanı devri*, VI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ortaylı, İ., (1977). İstanbul'un mekansal yapısının tarihsel evrimine bir bakış, *Amme İdaresi Dergisi*, **2**, 77-97.
- Ödekan, A., (1994). Ampir üslubu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, **1**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 247-249, İstanbul.
- Ödekan, A., (1997). Mimarlık ve sanat tarihi (1600-1908), *Osmanlı Devleti Türkiye Tarihi*, **3**, 5. basım, Cem Yayınevi, 369-455, İstanbul.
- Saner, T., (1993). 19. yüzyıl Osmanlı eklektisizminde "Elhamra'nın payı", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu*, 17-18 Aralık 1992, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 134-146, İstanbul.
- Şehsuvaroğlu, H.Y., (1956). *Asırlar boyunca İstanbul*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul.
- Şeref, A., (1329). Fuad paşa konağı nasıl maliye dairesi oldu?, *Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası*, **1/6**, 129-136.
- Tanyeli, U., (1994). Bâbîâli-mimari, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, **1**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 520-523, İstanbul.
- Toprak, Z., (1994). Altıncı daire-i belediye, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, **1**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 220-223, İstanbul.
- Yergün, U., (2002). Batılılaşma dönemi mimarisinde yapım teknolojisindeki değişim ve gelişim, *Doktora Tezi*, Y.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.